

Fig. 44. G 183. Sanda kyrka. Foto H. Pipping 1902.

184. Sanda kyrka

Pl. 41–43

Litteratur: L 1992, S 101, F 208, W 38. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 686, 748; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (hs F m 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 173; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 2 (1824), s. 28 (uppteckning å Pl. 1, fig. 3); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 167, 212; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1854 (ATA), nr 50 a, *Gotland* 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 202, samlingen S 170 II (konvolut 59) i UUB; O. Carlén, *Blad ur Gotlands Historia* 1862 (ATA), s. 343, *Gotland och dess fornminnen* (1862), s. 266; H. Pipping, *Om några gotländska runinskrifter* (i VHAA:s Månadsblad 1900), s. 51, *Runinskrifter undersökta år 1902* (ATA), nr 17; *Kyrkoinventarium* 1919 (ATA); O. v. Friesen, *Anteckningar* 1923, 1936 (UUB), s. 100 f.; *Handl.* 1933 (dnr 1063, 2922, 3515 i ATA) ang. ev. överlåtelse av klockan till SHM; *Sveriges kyrkor, Gotland* bd 3 (1942), s. 154; L. M. Holmbäck, *Visby stifts kyrkklockor* 2 (i *Julhälsningar till Församlingarna i Visby stift* 1958), s. 61; M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 180; E. Svärdström, *Svensk medeltidsrunologi* (i Rg 1972), s. 85.

Äldre avbildningar: Säve, teckningar av inskriften i a. a. 1854 och i S 170 II, kopia i C. Säve, *Runologiska anteckningar* 15 a (ATA); Pipping, foto av avklappning 1902 (ATA); v. Friesen, skiss i a. a. 1923; A. Edle foto 1936 (ATA); Holmbäck, avklappning av runinskriften (i Holmbäcks ägo, foto i ATA); Åmark a. a.

Ringklocka med runinskrift. Den hänger numera i tornets norra dörrnisch.

Runklockan gjorde tjänst som lillklocka till början av 1930-talet, då den fick en obotlig spricka. En överlåtelse av klockan till Statens Historiska Museum diskuterades men realiserades ej. I sitt nuvarande skick har den kunnat nyttjas vid tacksägelseklämtning.

De första uppteckningarna av inskriften ger oss Georg Wallin, dock utan kommentar. Också C. G. Hilfeling har varit på platsen (1799) och redovisar en uppteckning, men den är inte hans egen: »Man berättade at någon gammal Inscription skulle finnas på den mindre kläckan. Anmodade därför klockaren som var en Skickelig man at gå der opp och noga uptekna hvad där stod. Sädan han lämnat mig en afskrift därpå, encouragerade jag Honom at åter afskrifva inscriptionen. Af dessa båda blef följande Rune läsning» (se vidare nedan). *Kyrkoinventariet* 1830 registrerar visserligen klockan men nämner inte runinskriften. P. A. Säve granskade klockan 1854 den 24 juli (fig. 31) samt 1864, H. Pipping 1902, O. v. Friesen 1923 och 1936, E. Wessén 1944.

Klockans totala höjd 72 cm, bygeln frånräknad 55 cm, diameter 69 cm. Kläppen är inte den ursprungliga. Klockan är ett förhållandevis grovt arbete med ett enda skriftband, begränsat av dubbla vulstränder, på klockhalsen. Den upphöjda, gjutna runinskriften har varit ristad spegelvänd i formen tämligen oskickligt med oren gjutning som resultat. Runornas höjd 5 cm. Ett stycke nedanför skriftbandet, i partiet mellan inskriftens början och slut finns ett gjutarmärke snarlikt det på runklockan i Hejde kyrka, G 172.

Inskrift:

k suntahr tir brim ok i tretantu rato

5 10 15 20 25

»**k** söndag(sruna) och **t** prim(runa) i trettonde raden (på påsktavlan).»

Till läsningen: Inga skiljetecken förekommer, däremot mellanrum mellan orden utom efter 1 **k** och 17 **i**. Runorna **a**, **n**, **o**, **t** har ensidiga bistavar. I 1 **k** finns på den plats där bistaven ansluter till huvudstaven en gjutklump; runan säker. 2 **s** har gotländsk form. 5 **t** är ej stungen, ej heller 23 **t** och 27 **t**. 12 **b** är icke stungen. 15 **m** har normalform. R. 16 är en spegelvänd binderuna **ok**. 17 **i**, icke stungen, är liksom 18 **t** till sin övre del oren i gjutningen. Mitt på r. 20 finns en stor gjutklump, rimligen en stingning.

Wallins läsning är densamma som ovanstående med ett par undantag: 9–11 **tir** är utelämnade, **k**-parten i r. 16 likaså. – Hilfelings uppteckning grundar sig icke på självsyn (se ovan): **g : suntahr : taür : tprim : ko : i : tretanpu : rato** : [gjutarmärke] · **a : k** : – På Hilfeling, med obetydlig detaljförändring, bygger Sjöborg och Liljegren, vilka inte heller har varit i kontakt med originalet. – P. A. Säve är den förste som sakkunnigt granskat klockan (fig. 31), och hans läsning är med ett undantag korrekt, 16 **o**, **k**-parten i binderunan sålunda utelämnad. – Pippings läsning överensstämmer med ovanstående. – v. Friesens läsning skiljer sig från min endast med 16 **o** och 17 **e**, Wesséns endast med 16 **o**.

Inskriften i sin helhet utgör ett ensamt årtal relaterat till den perpetuella runkalendern. Sammanställningen av söndagsrunan **k** (=söndagsbokstaven *f*) och primrunan **t** (=gylletalet 12) i påsktavlans 13:de rad bestämmer årtalet till 1493. Det är Carl Säve, som i Gutniska urkunder (1859) först ger årtalet den rätta tydningen. Genom felläsning av kalenderrunorna och felräkning har andra årtal missvisande givits av den tidigare forskningen (Hilfeling 1257, Sjöborg, och efter honom Carlén, 1398, Liljegren, med olika utgångspunkter, 1499 och 1487).

Innehållsmässigt bereder inskriften således inga svårigheter. Man kan också helt bortse från en sådan tanke som att gjutarmärket skulle beteckna ett »Ave Maria» (Hilfeling).

Språkligt har runföljden 9–11 **tir** diskuterats. Carl Säve uppfattar den som **t**-runans namn *Tyr* (Gutniska urkunder, s. 70 not 41) men tillägger »kanske bör man hellre läsa: **t ir**». H. Pipping tar med hänvisning till fornisländska förhållanden upp Carl Säves första förslag men ställer sig ändå tveksam (Om några gotländska runinskrifter, 1900, s. 52): »I det fisl. paradigm *týr* ~ *tír* växla som bekant omljudda och oomljudda former med hvarandra. Ljudlagsenligt står *y* i flertalet singularformer, *i* i hela pluralis. Emellertid är den ursprungliga fördelningen av *y* och *i* fördunklad genom ömsesidiga utjämnningar. Det är sålunda icke egentligen förvånande att formen *tír* anträffas i fgotl. Men då endast denna form är belagd och därtill i ord, som uteslutande eller åtminstone företrädesvis användas i singularis, kan det vara skäl att fråga sig, huruvida den nordiska ljudlag, enligt hvilken ett fallande *u* verkat omljud på en föregående lång vokal, sträckt sina verkningar äfven öfver Gotland. Denna fråga är så mycket mera berättigad, som labialomljud öfverhufvudtaget är sällsynt på Gotland. Tyvärr tillåter det material jag hittills hopbragt ej något bestämdt uttalande i frågan.» Otto von Friesen har inte gjort något eget uttalande, men av översättningen i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3, s. 154, som får antas vara hans (se förordet i a. a. s. x), uppfattas runföljden synbarligen som *Tir*. Elias Wessén har inte heller framfört någon åsikt. För **tir**=*Tyr* talar frånvaron av ordskillnad mellan **t** och **i** (finns annars i de flesta fall i form av mellanrum mellan orden, dock ej heller mellan 1 **k** och 2 **s**). Att en runas namn förekommer i kalendarisk datering

ännu så sent som 1457, ger gravskriften G 55 Hemse k:a exempel på, men då konsekvent för båda kalenderrunorna. Samma är förhållandet i G 158 och G 182. Läsningen **t ir** »t är» är också formellt möjlig men avviker från den brukliga dateringsformeln med pret.-form av verbet, som finns i flera av de gotländska runinskrifterna (t. ex. G 70: **tauar** : **f** : **sunudahr** · **ok** : **l** : **brim** : **i** : **fiurtando** : **rado** : **i** **tafone** = 1514). Det är alltså svårt att ge klart företräde åt en av dessa båda tolkningar, allra helst som **k**-runan inte benämnts fastän utrymme funnits; möjligen är dålig planering orsaken till att ristaren kan ha varit inkonsekvent. Jag är nog mest benägen att biträda Säves, Pippings och v. Friesens uppfattning om runföljden som *Tyr*.

Här aktualiseras ett annat problem, som hör samman med runinskriften på klockan i grannkyrkan Hejde, G 172. Denna klocka har ett gjutarmärke snarlikt det på Sandaklockan, och klockexpertisen ser de två gjutarna, som nämner sig vid namn på Hejde-klockan, Ingemar och Olav, som upphovsmän också till Sandaklockan. Mats Åmark säger t. o. m. om Sandaklockans text: »Denna synes vara en direkt fortsättning av Hejde-klockans inskrift och vore utan denna oförståelig.» Visserligen en överdrift, båda klockorna har fristående texter. Men att ett samband föreligger mellan dessa båda Gotlands enda runklockor, är ställt utom tvivel. De kan som L. M. Holmbäck (a. a. s. 61) tänkt sig ha varit avsedda för samma kyrka men av nu okänd anledning skilts åt och hamnat, den ena i Sanda, den andra i Hejde. Bedömningen försvåras av att slutet av Hejde-klockans inskrift är ortografiskt bristfälligt och därmed något problematiskt.

Bjästavs, Sanda sn

Följande notis av P. A. Säve i Gotländska samlingar IV (hs R623:4 i UUB), s. 47 (i en förteckning över fornsaker på Gotland, som Säve känner till) har icke kunnat styrkas: »59. Sanda: Runsten(?), inlagd i en spis (vid Bjästa), den jag ej fann.» Möjligen avses ett fragment av G 188, avtecknat av J. H. Wallman 1833 i Båtels gästgivargård, Mästerby sn, fig. 49.

Botvide, Sanda sn, se G 187

185. Lekarve, Sanda sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 39

Litteratur: F212. S. Söderberg, Anteckningar [början av 1890-talet] (i Runor 8, ATA); SHM inv.bil. 9504; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 177.

Äldre avbildning: Söderberg, skiss av ristningarna i a. a.

Bryne av skiffer. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 9504.

Föremålet förvärvades 1894 för 5 kronor. Det hade enligt museets huvudliggare tillvaratagits »af Johan Pettersson, Lekarve», S. Söderberg tillägger »i Hogselåker vid gården» [Lekarve]. En åker som än i dag har detta namn ligger mycket riktigt på mark tillhörig Lekarve 2:1, 300 m Ö om gården, ca 2,5 km i nordvästlig riktning från Sanda kyrka och 4 km Ö om Västergarns kyrka. I övrigt är fyndomständigheterna inte kända.

Brynet är firsidigt, längden 34 cm, största genomskärningen 3×2,5 cm. På mitten av två angränsande sidor finns runliknande tecken ristade. På den ena sidan står fem tecken med utseende av **ny - hr**. Det andra tecknet i ordningen liknar en svensk-norsk **u**-runa med mycket lågt ansatt bistav (av samma typ som i G 186 och 187), det tredje är en huvudstav med en från basen snett uppåt höger riktad bistav, tecknet erinrar om en stupad **t**-runa med ensidig bistav; bistaven kan möjligen vara en oavsiktlig repa, som följer stenens naturliga struktur. På den andra sidan finns ett diffust antal tecken, av vilka intet är säkert identifierbart. Inskrifterna har sinsemellan olika karaktär, den förstnämnda är utförd med ett spetsigt